

# OLI KUNAGI „TALLINNFILM“... II

## Toimetaja mälestuskilde

MARIS BALBAT

(*Algus TMK 2005, nr 5*)

### Plaanitajaja Käsper

Vahest ehk osaval Veljo Käsperil läks kõige libedamini, tema filmid võeti enamasti kenasti vastu, kuigi mäletan, et tema „Väikeses reekviemis suupillile“ tohtis filmida ainult kirikut, mille torni tipus on kukk, mitte rist; ühel noortest meestegelistest keelati oksendamine, näidata ei tohtinud seda, kuidas lammast poegib jne – stsenaarist Enn Vetemaa sai võimaluse tellija nõudmiste üle vaimukalt irvitada. Kui stuudiol uue filmi käikulaskmisel näpud põhjas olid, oli Käsper oma looga ikka kohe platsis. Ning kas saabki selles Käsperit süüdistada: tema lihtsalt tahtis filme teha ega suutnud muidugi üle oma naba hüpata. Filmide nõrkuses või keskpärasuses tuleb süüdistada stuudiot, kes ei suutnud andekamaid kaasa tõmmata, ja aega, mis töö juurde lastud andekatele kõikaid kodaratesse loopis. Ja ikkagi jõudis ekraanile neil halbadel aegadel ka hästi tehtud filme: lisaks varem mainitud „Viimsele reliikviale“ ja „Kevadele“ ka Kaljo Kiisa „Nipernaadi“ ja „Surma hinda küsi surnutelt“, Leida Laiuse „Ukuaru“... (väljaspool vaadeldavat perioodi teisigi).

### Andrei Tarkovski stsenaaristina „Tallinnfilmis“

Mäletatavasti oli „Tallinnfilm“ plaanides 1975. aastal ja 1976. aasta alguses ka üks Andrei Tarkovski stsenaarium, „Hoffmaniaana“. „Tallinnfilm“ toime-

tuskolleegium võttis stsenaariumi vastu, Rimmelgas lülitas ta stuudio 1976. aasta plaani. Tarkovski käis seoses selle stsenaariumiga ka ise Tallinnas, kuid lavastajaks pidi saama keegi „Tallinnfilm“ režissööridest. Grigori Romanov, kes selleks ehk kõige paremini oleks sobinud, oli parasjagu kinni „Briljantide...“ ettevalmistamisega. „Hoffmaniaana“ lavastajaks pidi saama Kaljo Kiisk. Toimetajaks määras Lembit Rimmelgas siinkirjutaja. Mälestusväärseks on mul meeles üks õhtu tollastes Kino-liidu ruumides Viru tänaval, kus istusime mitu tundi koos Kiisa ja Tarkovskiga ning kus Tarkovski stsenaariumi stseenstseenilt läbi võttis. See oli unustamatu pillava fantaasia tulevärk, ilmselt suures osas kohapeal improvisatsioonina sündiv, sest autor pakkus stseenide võimalike lahendustena välja erinevaid variante. Sellist vapustavat loomingulist purset pole ma oma elus vist rohkem pealt näinud. Miks film siiski tegemata jäi? Selle kohta on erinevaid versioone. Plaani võeti ta Rimmelga peatoimetajaks olles, plaanist langes ta välja, kui peatoimetaja oli juba Enn Rekkor. Siiski ei saa ilmselt Rekkorit kui Tarkovskisse lugupidavalt suhtuvat meest asjas süüdistada. Rekkor ise ütles ühel parteikoosolekul nii (fikseeritud protokollis): „Tarkovski väga head „Hoffmaniaanat“ poleks olnud anda kellelegi lavastada.“ Kaljo Kiisk mäletab, et vihje stsenaariu-

„Tallinnfilmi“  
endine hoone  
maikuus 2005,  
nüüdseks maha  
äritud.



Harri Rospu foto

mi kõrvalejätmise kohta tuli Moskvast. Miks ei võiks seda stsenaariumi veel praegu keegi realiseerida?

### Väheharitud juhtkond

Kes olid need, kes sel seitsmekümnendate aastate väherõõmustaval algupoolel Eesti kinoelu juhtisid? Neid ühendas palju parameetreid. Peaaegu kõik nad olid ilma kõrgema hariduseta, seda asendas kaheldava väärtusega kaugõppe teel saadud parteikooli haridus. Peaaegu kõik nad olid sõja ajal olnud tagalas või sõjaväes, pärast sõda kas naasnud või suunatud Eestisse. Ilma kõrgha-

riduseta oli ka peatoimetaja Remmelgas, kelle erudeerituse tõttu see aga välja ei paistnud. Vastuolulisel Remmelgal oli kahtlemata teeneid kirjanduselus (olgu või „Švejki“ tõlkimine), filmiilmeste hulgas oli ta aga ebapopulaarne, film jäi talle kunstiliigina tegelikult võõraks (ma ei mäleta näiteks, et ta oleks kunagi käinud Heliloojate Majas või TPIs toimunud filmiläbivaatustel). Sõna „audiovisuaalne“ kõlas ta suus nagu sõimusõna, tema kujutus heast filmist piirdus peamiselt kirjandusteose võimalikult täpse ümberjutustamisega (ideaalse eeskujuna tõi ta „Forsythe’ide



Toimetaja Silvia Kiik, dokumentalist Valeria Anderson-Käsper ja mängufilmide režissöör Veljo Käsper 1968. aastal Eesti Kinematografistide Liidu II kongressil.

saaga" põhjal tehtud teleseriaali). Ta maitse oli pigem konservatiivne, uuemaid suundi ei võtnud ta vastu – mäletan, kuidas Valton teda kord püüdis „ümber pöörata“, argumenteerides: „Sa käid ju ise ka moodsa ülikonnaga!“ Ma ei usu ka, et ta end stuudio peatoimetaja kohal hästi oleks tundnud. Kord läks ta põhjalikult raksu stuudio parteibüroo tagurliku tiivaga eesotsas Semjon Školnikoviga, kes kasutas võimalust, et talle ette heita ta tšehhimeelseid väljaastumisi stuudios 1968. aastal (parteibüroo protokollis on fikseeritud Školnikovi süüdistus: „Rommelgas ütles Tšehhi sündmuste ajal, et meil puudub loominguvabadus.“) Školnikovi ja ta mõttekaaslasel solvanud Remmelga küsimust arutati parteibürool ja partei üldkoosolekul, ta oli sunnitud vabandama.

Tõsi oli aga see, et Remmelgas tõepoolest võis päris jõhkralt käituda: olin

ise tunnistajaks tema ühele vägagi solvavale kallaletungile Leida Laiusele. Tema peatoimetaja kohalt vallandamise otseseks põhjuseks oli ilmselt asjaolu, et ta ei suutnud 1976. aastaks stuudiot varustada kolme vajaliku plaanilise filmiga. Ette heideti talle ka liiga rohket kaasautorlust enda toimetuse filmide stsenaariumide juures. Ta oli filmide „Inimesed sõdurisinelis“, „Libahunt“, „Indrek“, „Verekivi“, „Uksed“, „Punane viiul“ kaasstsenarist. Vähemal määral haakusid oma toimetuse filmide kaasstsenaristideks või stsenaristideks ka mõned teised toimetajad (Rekkor, Kiik), oma toimetajaksoleku ajal tegi stsenaristitööd ka Valton, tema kui filmiharidusega kirjaniku puhul pean seda siiski loomulikuks. Kalju Komissarov on hiljem öelnud: „Tookord nimetati seda kaasautorluseks, nüüd on selle asja nimi korruptsioon.“

Sugugi mitte andetu dokumentalist Semjon Školnikov pidas filmitöö kõrvalt oma kohuseks osutada ka kolleegide ideoloogilistele puudujääkidele.



Mäletan Rimmelga lahkumissõnu stuudiost: „Vedagu seda sõnnikukoormat edasi teised.“ Eesti kirjanike biograafilises leksikonis on Rimmelga „Tallinnfilmis“ oleku ajaks ekslikult märgitud aastad 1963–1964, tegelikult oli ta seal aastail 1962–1976. Lembit Rimmelgas suri vähki 1992. aastal.

Stuudio kauaaegne direktor Nikolai Danilovitš, rahvuselt juut, oli samuti parteilise haridusega; sõja ajal Venemaal olnud, rääkis ta tol ajal suhteliselt hästi, kuigi aktsendiga eesti keelt. Võibolla tema kaadripoliitika tulemusena oli stuudios tööl päris palju juute (kaadri-osakonna juhatajast kuni toimetajate,

helimeeste, režissöörideni). Mitte kõik muulastest ei osanud eesti keelt, parteibüroode protokollid seitsmekümnete aastate algul olid tihti venekeelsed. Danilovitš ka identifitseeris end ilmselt tookord juudina: mäletan, kuidas ta vihastas, kui N Liidus tol ajal lõkkele löönud antisemiitliku laine ajal kästi Valdur Himbeki – Ülo Vilimaa tantsufilmist „Inspiratsioon“ välja võtta tants balletist „Romeo, Julia ja pimedus“, kus naistantsija kandis juudi kollast tähte. Kuid muidugi jäi Danilovitši viha hoopis stuudio seinte vahele ega ulatunud Moskvasse tellijani.

Stuudio juhina oli Danilovitš autori-



Arco Ito foto

Andrei Tarkovski Eestis „Stalkeri“ võtetel 1977. aastal. Aasta enne seda käis Tarkovski Tallinnas seoses oma stsenaariumiga „Hoffmaniaana“.

taarne, ideoloogilistes küsimustes järeleandmatu, studio plaan oli talle prioriteediks kunstiküsimuste ees, kuid tal jagus mõnetist loomulikku kunstivaistust ning mõnikord omamoodi inimlikku suurustki. Nikolai Danilovitš saadeti studiost vanaduspuhkusele 1976. aasta kevadel, ta suri 1977. aastal.

Danilovitši-järgne direktor Kaljo Võsa oli Kiievi sõjakooli haridusega, töötanud kapteni abina välissõitudel, ajalehes „Kodumaa“ ning Kinoliidu esimehena. Ta oli autasustatud teenete eest Tšehhoslovakkias 1968. aastal. Tema poolt lapseliku käekirjaga kirja pandud parteibüroo protokollides on ortograafiavigu. Millist inimest tema bravuurikas joviaalne esinemislaad varjas, on siinkirjutajal raske öelda, tema kunstimaitsesse suhtun kahtlusega. Kaljo Võsa suri 1980. aastal.

Kinokomitee esimees Feliks Liivik näis studio töötajatega suheldes hoidvat distantsi-autoriteeti, vähemalt mina ei vahetanud temaga studios töötamise seitsme aasta jooksul ühtegi sõna. Mingeid inetusi ei tea teda olnud tegevad, kuid ega ei meenu ka midagi ülesehitavat. Millega ta oma kõrgel postil tegeles, on raske öelda – ei tea, et tema, nagu ka teised kohalikud kinojuhid, oleks Moskva ees studio filmide kaitseks välja astunud. Leidsin siiski ühest studio partei üldkoosoleku protokollist tema kenad sõnad: „Tark plaanitaimine ei tohi toimuda kunsti arvel.“ Feliks Liivik suri 2002. aastal.

Kinokomitee peatoimetaja Raffail Beltšikov, Tartus sündinud ja eestistunud juut, oli samuti kõrghariduseta. 1940. – 1941. aastate sündmustest Eestis võttis ta osa miilitsas ja hävituspataljo-

Stsenaristi-  
haridusega  
Arvo Valton  
kirjutas  
„Tallinnfilmile“  
stsenaariume ka  
studio  
toimetajana.



Fotod Filmiarhiivist

nis, kuulus NKVDsse, 1950. aastast töötas kinematograafia süsteemis. Kahtlemata oli ta hoolas ja valvas ideoloogiasõdur, kes aeg-ajalt osutas studio inimeste ideoloogilistele puudujääkidele. Tänapäevaks, nagu öeldud, on 87-aastane mees leidnud uue väljundi juutide usuringkondades.

#### **Studio parteibüroo tegevusväljad**

Studio parteibüroos andsid seitsmekümnendate aastate algupoolel tooni võimule väga lojaalsed vanameelsed mehed (Vitali Gorbunov, Semjon Škol-

nikov, Nikolai Riis, Herman Vahtel, Eugen Rozenhal). Büroo arutlusobjektide alla kuulus alkohoolikute kasvatamine-karistamine, välissõitute jaoks iseloomustuste kinnitamine, distsipliinirikumiste arutamine ning mõnikord ka „kahtlaste“ filmide nuhtlemine või poliitõppustel ning valimisjaoskondades mittekäinute hukkamõistmine – „Suur Vend“ parteibüroo näol hoidis kõigel studios toimival valvsalt silma peal. Seitsmekümnendate aastate keskpaiku parteibüroo koosseis muutus, protokollide järgi otsustades kaasajas-

tus ka seal tehtav töö. Võis juhtuda, et kaitsti isegi löögi alla sattunud filme („Võõras higi“, „Eldoraado“, „Tantsib Tiit Härm“).

### **Ja ikkagi ei olnud kõik ainult halb**

Remmelga järel uueks peatoimetajaks saanud Enn Rekkor alustas noorema põlve režissööride rakendamist, mis oli ühtviisi kasulik nii noortele lavastajatele, eesti filmile üldisemalt kui ka uuele peatoimetajale endale.

Kuid see protsess jäi juba minu otsest vaateväljast kõrvale, 1977. aasta alguses olin sunnitud stuudiost lahkuma (põhjuseks teadajate kinnitusel perekondlik läbikäimine tollase dissidendi, kursusekaaslase Tunne Kelamiga – kuid samas võis see olla kellelegi kaadri-osakonnast või juhtkonnast ka ettekäändeks minu persoonist lahti saamisel). Kuid tundsin tookord ka ise, et viimane aeg on stuudio tolm jalgelt pühkida.

Kindlasti oli selleaegses „Tallinnfilmis“ rohke vaimunärimise kõrval ka mõndagi head, seda peamiselt tegijate jaoks: eeskätt rahuldus õnnestunud tööst, mida oli nii mängufilmide kui ka dokumentalistika hulgas, rääkimata juba animafilmist. Arvo Iho on kinnitanud, et seda aega ilmestas tegijate tugev õlg-õla tunne, vastastikune toetus, mis nüüdses konkurentsimaailmas on kadunud. Peep Puks peab oluliseks tollast suure stuudio tunnet, mida nüüdsetel tegijatel samuti enam võtta pole.

Ja kui tol ajal paljud ehk kujutlesid, kui häid, sügavaid ning kunstipäraseid filme hakkaksime tegema, kui käed oleksid priid igat masti kontrollijaist-keelajaist, siis vabade aegade saabudes selliste filmide lainet siiski ei vallandunud. Elu, ka filmielu, on ettearvamatu.

Loo autor Maris Balbat 2005. aasta mais Veskimetsas oma koduaias.  
*Made Balbati foto*

MARIS BALBAT on sündinud 20. juunil 1936. aastal Tallinnas. Lõpetanud 1954 Tallinna 7. keskkooli, 1959 TRÜ ajaloo eriala ja 1967 TA Ajaloo Instituudis teatriajaloo aspirantuuri. Olnud 1968 – 1969 Teatri- ja Muusikamuuseumi teaduslik töötaja, 1969 – 1977 „Tallinnfilmi“ stsenaariumide toimetuskolleegiumi liige ja mängufilmide toimetaja ning 1979 – 1997 ajalehe „Sirp ja Vasar“ („Kultuurileht“) teatri- ja filmitoimetaja ning 1997 – 1998 ajalehe „Kultuuri-maa“ toimetaja. Avaldanud aastast 1962 artikleid, arvustusi jm erinevates väljaannetes. Toimetanud kogumiku „**Madis Kõivu mõttelistes maailmades**“ (Eesti Näitemängu Agentuur, 2003).

